

Rögeszmésen az autonómiáért

Cseres Tibor: *Vízaknai csaták*

Bizonyosan állítható, hogy egyetlen műve sem íródhatott és jelenhetett meg olyan viharos körülmények, sőt, hidegháborús viszonyok között, mint ez a csaknem nyolcszázötven oldalas regény. Miután – ahogy ezt esszéje, a *Hideg napok: regény és film* (ld. *Hol a kódex?* című kötet) taglalta – a pályáján áttörést hozó alkotását „egy lehetséges ciklus kezdetének, első darabjának” tartotta, mint „a közös, szörnyű történet népről népre szálló balladájának – haláltáncuknak – első opuszát”, a többi darab tervszerűen készült. Ezt tanúsították azok az interjúk, nyilatkozatok, amelyek vagy az évek során tanulmányozott forrásokra, könyvtárnyi szakirodalomra hivatkoztak – például az *Én, Kossuth Lajos* esetében –, vagy – mint a *Játékosok és szeretőkről*, valamint a *Parázna szobrokról* szólva – a cenzurális kifogások miatt átdolgozásra kényszerítés következményeiről, az évekig húzódó megjelentetésükről. A nemegyszer igen aprólékos műhelyvalomások számához képest nagyon kevés, amit a *Vízaknai csata* keletkezéséről a nyilvánosság elé tárt. Kivétel az Eszéki Erzsébettel folytatott beszélgetése, ahol megerősítette, hogy 1977-ben kezdett bele, amikor Kádár János és Nicolae Ceaușescu találkozott Nagyváradon, majd Debrecenben – és hogy a kéziratot tíz évre rá, 1987 decemberében adta le a Szépirodalmi kiadónak, amelyik „példátlan gyorsasággal” az 1988-as ünnepi könyvhétre meg is jelentette. Ez alatt az évtized alatt, mint a riporter mondja, együtt élt a regénnyel, nemcsak ezzel azonban, hanem Zöld Péter, Petrás Ince és Kossuth Lajos történetével is – ami azonban a „ciklus” szempontjából fontosabb, hogy együtt gyűjthette hozzájuk, mint hangsúlyozta, „forrásértékig” a dokumentumokat. Itthon a parlamenti könyvtárban évtizedek óta porosodó emlékiratokat, Romániából pedig az egyik, fél éven át kutató „embere” hozta „az értékesebbnél értékesebb adatokat”, miután őt nem hogy az ottani könyvtárakba, levéltárakba, de az országba sem engedték be, persona non grata lett (Eszéki 1990, 84–87).

A *Vízaknai csaták* sikere óriási volt, tizenhétézer, a Szépirodalmi gondozta példányát az íróbarát Tamás Menyhért szerint „két óra alatt elkapkodták”, majd

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Szólamból szólamra* (2017), *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018).

miután – rossz anyagi helyzete miatt – a kiadó lemondott a jogáról, a Magvető vállalta, hogy újra megjelenteti, még hozzá harmincezer példányban (Tamás 1988. szept. 22.). Hogy ennyire keresetté lett a könyv, ez magyarázható tisztán politikai okokkal is: a romániai falvak lerombolása elleni tiltakozásokkal, tömegtüntetésekkel, valamint az Erdélyből Magyarországra menekült tízezrek sorsa iránt való aggodással, rokonszenvvel. Vagyis az érdeklődés kiváltói – Vincze Gábortól, a *Gúzsba kötött kisebbség. Magyarok a 20. századi Romániában* című monográfia szerzőjétől kölcsönözve a minősítést (Vincze 2009, 205) – azok a „hidegháborús viszonyok” is lehettek, amelyek meghatározták és jellemezték mind a szerző ekkori közéleti munkálkodását, mind pedig a társadalmi-történelmi helyzeten belül a magyar-román párt- és államközi kapcsolatokat. Főleg a Ceaușescu-rezsim utolsó két évében, ahogy a monográfus állítja. A Cseresregény sikere valóban példátlanul mondható még akkor is, ha a két évvel korábban napvilágot látott, háromkötetes, másfél ezer oldalas *Erdély története* felülmúlta: másfél év alatt három kiadást ért meg, és nagyjából százezer példány fogyott el belőle, ráadásul az 1989-es egykötetes változata is kapós volt.

Cseres Tibor tízéves munkálkodását igazolta tehát az idő. Igazolta, hogy ha istenkísértésnek rémlett volna is a vállalkozása, mert a megjelentetésére kevés volt a remény, ebbe a kevésbe is érdemes volt belekapaszkodnia. Büszkén mondhatta: „Az író mindig legyen istenkísértő. Ha már mérlegel, vége. Bátornak kell lennie, mert az idők változnak” (Eszéki 1990, 85). Bátorrá tehetette, hogy az évtized, a nyolcvanas évek a magyar történelmi önszemlélet dolgában, az államhatalom hivatalosan képviselt politikai érték- és érdekszempontjai ellenében az 1956-os forradalom óta soha nem tapasztalt változásokat hozott. A nemzeti önismeret tárgyában lassan-lassan kiszabadította a kommunista pártideológia hámjából a nyilvánosság, a közbeszéd számára tiltottnak, tabunak tartott történelmi témákat, például s legfőképp a trianoni országcsönkítést és következményeit, a határainkon túli magyarság kisebbségi sorsát felvetőket. A rendszerváltás után, de ezt mintegy „előkészítendő”, már korábban is irodalmunk „a nemzettudat szerves részévé tette a sokfelé szórt magyarság szellemi összetartozásának a vállalását és erősítését”. A „nemzeti identitás veszélyeztetettsége” a nemzetiségi magyar irodalmakat „kisebbségi létprogramokkal és a magyar történelem, kultúra motívumaival” telítette (Görömbei 2003, 21). Ez a folyamat azonban nem volt egyenletes és fokozatos, az előbbi képet – a hámét – használva, a gyepőlőtartók is a „húzd meg, ereszd meg” szeszélyeinek voltak kitéve, az engedmények éppannyira kiszámíthatatlanok voltak, mint a tiltások, a külföldi, szocialista táborbeli, mindenekelőtt azonban a román visszhangoktól, állásfoglalásoktól függően.

A nemzet önszemlélete, nem utolsósorban öntudata szempontjából egy-egy heves vita, szakmai körökön túl a közbeszédet is befolyásoló eszmei-politikai polémia határozta meg és tagolta ezeknek az éveknek az eseményeit. Elsőként szokás, okkal, említeni, mintegy a személyi kultusszal, a sztálinizmussal történt számvetés ehrenburgi mintájára, azt az „olvadást”, amit Illyés Gyula

1977. karácsonyi és 1978. újévi, a *Magyar Nemzet*-ben közzé tett esszéje, a *Válasz Herdernek és Adynak* hozott. Különösen két állítása vert messze érő visszhangot. Az egyik – a hely megnevezése nélkül – Trianonhoz kapcsolódott: „A marxista pártok, elől az akkor még élő Lenin pártjával, történelmi bűnnek nevezték azt a békediktátumot, amely a magyar anyanyelvűek közül minden harmadikat – összesen több mint három millió lelket – más államba helyezett.” A másik azt kifogásolta, hogy Európa legnagyobb számú nemzeti kisebbségének (azaz a magyaroknak) a gyermekei közül több mint húsz százalék nem az anyanyelvén ismerkedik meg az ábécével – részben a szülők „akarataból”. Mert: „ki vonná ki gyermekét, ha csak egy rá a mód, (a) már-már *apartheid* sorsból?” (Ld. Illyés Gyula: *Szellem és erőszak*. Bp., 1978, Magvető, 245, 257.)

Hogy miért éppen a románok – jelesül előbb Ceaușescu, majd Mihnea Gheorghiu KB-tag, akadémikus – reagáltak Illyés esszéjére, noha ez szóvá tette például a Beneš-dekrétumok ügyét is, aligha indokolható mással, mint a két ország történészei között, a politikusoktól nyilván nem függetlenül évek óta folytatott vitákkal. Ezek egészen a kondukátor bukásáig tartottak, dokumentumait (konferencia előadások, államközi jegyzékek, könyvek, brosrák, újság-, folyóiratcikkek stb.) Vincze Gábor filológusi alapossgággal és tárgyilagossággal ismerteti, elemzi. Tőle is tudható, hogy az Illyés–Gheorghiu-polémiát követően Kádár János „közléspolitikai” álláspontjának megfelelően a határon túli magyarok helyzetével foglalkozó írásokat a lapok szerkesztőségei előzetesen be kellett, hogy mutassák a KB Agitációs és Propaganda Osztályának (Vincze 2009, 119).

Az MSZMP a bújtatott vagy burkolt cenzúrának ezt a fajtáját hosszú évekig „működtette”, amit többek között a Lancranjan hírhedt könyvének (*Cuvint despre Transilvania – Beszéd Erdélyről*) Köteles Pál írta bírálata (*Töprengés egy torzkép előtt*. Tiszatáj, 1982/9) nyomán, a közlési szándék bejelentésének elmulasztása miatt történt felelősségre vonások, hivatali elbocsátások is bizonyítanak. Ugyanekkor Száraz György felkérésre készített kritikája (*Egy különös könyvről*), illetve később a *Népszabadság*-beli Erdély-sorozata elismerésben részesült. Utóbb az írásba sosem foglalt utasítások számonkérése csak szigorodott – a mulasztást okként tüntették föl évről évre haladva. Szintén 1982-ben a cseh-szlovákiai Duray Miklósnak Amerikában a Püski kiadónál megjelenik a határon túli magyarság sorsát példázó könyve, a *Kutyaszorítóban*. Itthon Csoóri Sándortól a kisebbségi lét abszurdumairól s egyáltalán, a szocializmus „végig gondolatlan” eszmerendszeréről és gyakorlatáról értekező előszava (*Kapaszkodás a megmaradásért*) miatt egy időre megvonják a közlés jogát. Ez ismétlődik meg az 1985-ös monori erdei ellenzéki konferenciát követően az *Eltemetetlen gondolatok a Dunatájon* című, a Magyarország és Románia közötti viszonyokat „lassan lélektani és politikai hadiállapotnak” tartó előadása okán. Több más közléspolitikai ügy – a főszerkesztő (le)váltásával járó *Mozgó Világ* (1983), a Nagy Gáspár-vers (Öröknýár: elmúltam 9 éves) közlése miatt menesztett *Új Forrás* – inthette volna a *Vízaknai csatákba* kezdő Cseres Tibort óvatosságra. Ugyanakkor igen erősíthették és buzdíthatták azok a hírek, amelyek – ha nem is a nyilván-

nosság csatornáin – bizonyára eljutottak hozzá. Tudhatott róla, hogy a Lancranjan-könyv ellen Romániában számos magyar írástudó tiltakozott, Gálfalvi Zsoltól és Gáll Ernőtől kezdve Szász Jánosig és másokig, hogy Kolozsvárott tízen írták alá a Szócs Géza, valamint Marius Tabacu fogalmazta levelet, hogy Marosvásárhelyen Sütő András kezdeményezésére készítették el „a „harminchatok beadványát”. Az illegális Ellenpontok pedig Memorandumot és Programjavaslatot küldött a helsinki értekezlet megállapodásai betartásáról ülésező madridi konferenciának. Fazekas János miniszterelnök-helyettes hatvan oldalas tanulmányban foglalta össze ellenvetéseit. Ahogy a történész hangsúlyozta: Romániában a „kommunista hatalomátvétel óta először került sor a magyar értelmiség egy nagyobb csoportja részéről kollektív protestálásra” (Vincze 2009, 137-138).

Ez utóbbi tény a regényírásra feltehetően inkább serkentőleg, semmint gátlólag hathatott. Ugyanakkor nehezebb eldönteni, milyen hatással lehetett az író önkéntes feladat, illetve szerep vállalása: az, hogy a Magyar Írószövetség 1986. november végi közgyűlésén megszavazott új választmánya december 18-án őt választotta elnökké. Ez volt az az év, amelyik az irodalom és a politika kapcsolatát olyan mélypontra juttatta, akkorra feszültségben tartotta, amilyenben talán csak közvetlenül az 1956-os forradalom leverését követően volt (Vasy 2013, 437). Szembe kellett néznie azzal, hogy az összes párttag író és a szimpatizánsaik kilépnek a szövetségből, új szervezetet hozva létre – ám mivel a másfél száz párttag közül csak húszan léptek ki, az illetékes pártvezetők és „kormányzati tényezők”, élükön Köpeczi Béla kulturális miniszterrel egy olyan irodalmi tanács megalakítását tűzték zászlajukra, mint amilyen 1957-től rövid ideig „működött”, átvéve a hatáskörétől és javadalmazásától megfosztott Írószövetség feladatait. Az 1988-as költségvetés tervezésekor, attól tartva, hogy megvonják tőlük a támogatást, Cseres elnökként felajánlotta, hogy „a nehéz gazdasági helyzet kibontakozásában az Írószövetség elvileg támogatja a kormányt”. Ez később vádpont lett ellene, miszerint elhamarkodta, anyagi okokból, a megállapodást (Szakolczay 2010, 162-164). Utóbb, korántsem bántó szándékkal, felmerült, hogy a *Vízaknai csaták* általa említett példátlanul gyors kiadásába „belejátszott” elnöki pozíciója is – a feltételezést egyáltalán nem vette zokon, mondván, ha „magánemberként” élhetne, többet olvashatna (Eszéki 1990, 84).

A készülődés és készülés, az írás menetéről alig ejtett szót. Voltaképpen csak a *Csaták után* című esszéje (ld. *Elveszített és megőrzött képek* kötete) sorolható az ujjgyakorlatok közé. Itt említi, hogy „Vízakna szomorú napjait” próbálja felidézni „a százados feljegyzések sírjából, a törmelékekből”, s eközben „egyre előbukkan a költő alakja”. A költőé, Petőfi Sándoré, akinek az emlékezetes versére – *Négy nap dörgött az ágyú... – áttételesen utal ugyan, ám igazából semmi másról nem próbál számot adni, mint az „ágyúdörgéses négy nap után következő” három napról, amikor (1849. február 8-án) Bem futárpostával Debrecenbe küldte a honvéd százados költőt. A küldönc poéta a regényben még mellékalakként sem szerepel, az esszéből csupán egyetlen epizód kerül majd ide: a magyarok csatavesztését követően sebesültjeiket a császáriak gyilkolták. Az írás 1972-ből*

való, ami azt feltételezteti, hogy a Petőfi-emlékezések közötti kutakodás a „Kosuth-apokrif” munkálatainak része volt, az itteni szabadságharcos történetek tartozéka. Nem mond ellent ennek, hogy a regénycselekmény alapjául szolgáló történetet, miszerint az 1849-es vízaknai csatában elesett Hozsváth Károly huszár hadnagy teteme 1916-ban, a románok Erdélybe történő betörésekor kerül elő a felrobbantott sóbányából, eredetileg novella formában próbálta megírni (Kolozsvári Papp, 1990, 563). Egyébként a mumifikálódott tetemek felszínre juttatása valóságos tény, annyiban fikció mégis, hogy az időpontjuk az elbeszélésben megváltozott – „felfedezésük” több mint húsz évvel korábban történt, a „sajtó által figyelmessé téve”, egy korabeli beszámoló szerint. Valószínű, hogy az író ismerte Kremnitzky Armand a *Honvédtetemek a vízaknai Nagy-aknában* című cikkét (*Vasárnapi Újság*, 1890. aug. 17.), még ha Hozsváth hadnagyot az első öt felszínre jutó közé sorolja is, és nem azzal azonosítja, akinek a holtteste három hétre a többieké után egyedül jött elő, s – a cikk szerint – „oly jól volt megtartva, hogy lefényképezésre is alkalmasnak” találtatott. A szinte életre elevenedett tiszt alakja köré – ugyancsak Kolozsvári Papp Lászlónak beszéli el – *Pozsgás honvédek* címmel kerekítendő novella azért nem készült el, mert közben rájött, ez egy „nagyobb” alkotás előhangja lehet, „olyan attraktív, hogy erre csak úgy lehet építeni egy regényt, egy művet, hogy ha ennek megvan a teljes történeti háttere és előzménye”. Hozsváth Károly vízaknai végnapjai maguk váltak aztán előzménnyé: szállásadójával, Szaplanczay Ágotával szerelmi fellángolásukban ez idő alatt fogant a regény központi alakja, Moldován Gheorghe György – hogy őt miért erre a névre keresztelték, erre majd az események bonyolítása során derít fényt.

Furcsa mód – apró filologizálás – épp a hős eltévesztett születési dátuma sejteti, hogy a *Foksányi szoros* és az *Igazolatlanul jelen* kiadása előtti esztendőben, 1984 végén még jócskán az előkészületeknél tartott: a *Vízaknai csatákat* úgy harangozta be, hogy az „egy erdélyi ember tudatváltozásainak története 1850-től, születése napjától 1940-ig, halála napjáig” (Lőcsei 1986, 644). A regényben napra pontos a dátum: 1849. november 11. – kilenc hónappal Hozsváth hadnagy halála után, és hét hónapra, hogy Ágota, a „leányanyára menendő”, azaz „megesett” lány, „szégyenét” egyszer s mindenkorra titkolva férjhez ment régi, nála jóval idősebb hódolójához, Moldován Ion Jánoshoz, a város főbírójához. Ezeket a tényeket, eseményeket tünteti fel – a mű első, a *Kortárs* 1985. áprilisi számában közölt részletének címét idézve – *Egy készülő regény alaprajza*, 1916.

Az alaprajz elkészítéséhez pedig a nélkül hozzá sem fogott, míg meg nem találta azt a központi alakot – a főhőst –, akinek az élete s még inkább tán a hivatása köré szervezhette a csaknem egy évszázadnyi, a vízaknai csatától a második bécsi döntésig zajló idő sorsformáló eseményeit. Így talált rá Moldován György modelljére, mintájára, Moldován Gergelyre (román nevén Grigore Moldovan), akiről az Akadémiai Kiadónál 1969-ben megjelent *Magyar életrajzi lexikon* azt írta, hogy Szamosújvárott született 1845-ben és Kolozsvárt halt meg 1930-ban; etnográfus, irodalomtörténész, egyetemi tanár. Kolozsváron

jogot végzett, dolgozott ügyvédként, tíz évig volt Erdélyben tanfelügyelő, ötvenhét – feltehetően román – iskolát szervezett. 1886-tól 1919-ig a kolozsvári egyetemen – kiegészítésként a neve: Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem – a román nyelv és irodalom tanára, 1906–1907-ben az egyetem rektora. Munkássága egy mondatos jellemzése: „Tudományos és szépirodalmi munkáiban és különösen politikai röpirataiban a román-magyar közeledés eszméjét szolgálta a történeti Magyarország szellemében, s ezért mint román embert a román nemzetiségi mozgalom nacionalista vezetői igen élesen támadták.” Fő művei közé sorolják a román népdalok, balladák és közmondások kolozsvári kiadású gyűjteményét – az 1870-es, illetve 80-as évek elejéről, továbbá a két-kötetes *A románság* című monográfiát, valamint a Budapesten 1913-ban megjelent könyvét, *A magyarországi románokat*. Más források azt emelik ki, hogy nem volt a dákoromán elmélet híve, s hogy a *Saguna Andras* című, szintén a magyar fővárosban napvilágot látott kötete elmarasztalóan tárgyalja az erdélyi román püspök szerepét. Szinnyei József is azt hangsúlyozza, szócikkének a „Saguna András bárót” adva (*Magyar írók élete és munkái*), amit (szóról szóra) a *Pallas Nagy Lexikona* XIV. kötete, miszerint az 1848-as szabadságharc alatt csatlakozott Stratamirovics szerb patriárkához, illetőleg a szerbek magyarelles mozgalomához és „részt vett mindazon fondorlatokban, bécsi, olmtüzi deputációkban, melyek mind a magyar érdekek ellen irányultak”. Élete végéig protestált az erdélyi unió ellen, főként miután 1864-ben elnyerte az „erdélyi rumének metropolitája”, azaz érseke címet. A görögkeletiek egyháza s a román iskolák ügyeinek „rendezése” érdekében történt munkálkodása elismeréseként 2011-ben az egyháza által szentté nyilvánított – a *Vízaknai csatákban* egyébként Saguna András-ként szerepeltetett – Andrei Saguna bizonyos, hogy nem szolgálta az Erdélyben élő két nép, a román és a magyar barátságát. Ellentétben Moldován Gergellyel, akinek a regény Moldován Györgye „stilizált alakmása” (Láng 2006, 135) – más-különben az író szerint az utóbbi családjának a „történelmi szerepére” vonatkozó művön belüli állítások, tények mind hitelesek. Az utódai közül, úgy tudja, többen Magyarországon élnek, Hozsváth vagy Moldován néven (Eszéki 1990, 89).

Hogy az efféle hitelesség firtatása csak az olvasói kíváncsiság felkeltésére (és esetleges kielégítésére) jó, ám a mű poétikai s esztétikai elemzése s értékelése dolgában kevésbé célravezető, ez éppen a szentté avatott püspök esetében világlík ki a jelentéstulajdonítást is befolyásoló módon. Saguna András ugyanis meghatározó szereplője, mondhatni pályáformáló alakja, spirituális mentora Györgynek. Az odahaza kis korában „magyarul nevelődött”, majd a gyulafehérvári latin iskolát követően tizenöt évesen a szebeni német gimnáziumba kerülő, onnan a román líceumba átiratkozó s ott végző ifjú mostohanővére – később szeretője – Aspazia javaslatára („az igazi román vallás a görögkeleti egyházban érhető el”) teológus lesz. Nagymamája utolsó kívánságára vált azonban: „konvertáló elhatározással” a váradi jogakadémiára iratkozik át, ehhez viszont Saguna Andrásához kellett „zarándokolnia” irataiért. A már súlyos beteg

érsek-metropolita szeretné döntése megváltoztatására bírni, ám mert hajthatatlan, mondván, „egyházjogászként még hasznára lehetek felekezetünknek”, abban egyeztek meg, s erről valami szerződés formájú „rövid okirat” is készült, hogy a Bukarestben megszerzendő licenciátus – doktori fokozat – birtokában egyháza szolgálatába áll. Saguna homlokon csókolta, ősz szakállával „alkonyatba borította a fiú arcát”, így búcsúzva „Te vagy teológiánk legkiválóbb ígérete. Nem akarlak elveszíteni!”. Kapcsolatuk meghitt voltáról tanúskodik, hogy a narrátor évtizedek múltán is, amikor az érseki székben már más ül (előbb Roman Miron, aztán, 1899-től Metianu János), a „nagy Sagunát” említi. Az egyezés betartása nemcsak erkölcsi parancs maradt György számára, hanem lehetőség, esély is hivatásának az egyház körein messze túlterjedő, küldetéssel fölerő betöltésére.

Ehhez segíti – és ez esetben is mellékes, hogy valóságos vagy kitalált személyek alkotják-e – a műbeli roppant kiterjedt családjá, rokonsága, amely szinte behálózza az erdélyi társadalom legkülönbözőbb rétegeit, látóterébe vonzza népeit, nemzeteit, nemzetiségeit. A regényidő kilenc évtizede három nemzedék történetét fogja át. Az első képviselői között van a Jellasich ellen vívott ütközetben elesett sótiszt Szaplanczay Ádámnak az özvegye, a honszeretetben az utódoknak is példát mutató nagymama. Aztán az ugyancsak szeretett – édesapának hitt – nevelőapa, Moldován Ion János, aki főbíróként az igazságosság, 1849-ben (a csata idején) a testvériség hirdetője, miután próbálja megvédeni Vízakna magyarságát a román felkelők vandalizmusától, később pedig a román nemzeti mozgalom egyik vezéralakja, a központi nemzeti bizottság tagja lesz. A következő nemzedék képviselői György és féltestvérei. A mostohaapa előző házasságából született Aspazia Bukarestben a királyné udvarhölgye, azt követően, hogy férjhez ment a főúri Dan Marghilomanhoz, akinek a nagybácsija Alexandru Marghiloman, a későbbi kultuszminiszter és 1918-ban miniszterelnök. Temesvárott, a Miasszonyunk apácáknál nevelkedett lánytestvére, Erzsébet Thuróczy Ödön tüzér őrnagy felesége, mit sem tudva arról a bizarrul bizalmas kapcsolatról, ami Carol román trónörökös a férjéhez köti. Az elbeszélő sikamlós stílusban adja elő, hogy egy átmulatott éjszakán Ödön volt az, aki „valósággal belenyársalta magát” a lerészegedett uralkodó jelöltnek felkínált Miorica „mohás húsába”, a megszületett kisfiút viszont az emlékezetét vesztett Carol a sajátjának hitte s tartotta. A harmadik féltestvér a Károlynak kereszteltetett, ám Carolnak nevezett fiú, aki már szebeni gimnazista korában is „magyar szóra egyre zavartabban járult anyjához vakációzni” Vízaknára, utóbb pedig nem egyszer megtagadott „minden testvéri kapcsolatot” a szerinte magyarok pártjára állt bátyjával, Györggyel – miközben szász lányt vesz feleségül. Bukarestben orvosi egyetemet végzett doktorként több helyen dolgozik: tanársegéd a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen, majd a szebeni kórháznak sebész főorvosa, illetve igazgatója, utána bízzák meg a craiovai kórház vezetésével. Mint sebész nemcsak a világháború idején – 1917-ben a román csapatokhoz állt – teljesít szolgálatot, korábban három ízben is kirendelik tán még

a frontszolgálatnál is keményebb munkára. Még „harmadévre menendő orvos-tanhallgató”, amikor – 1877-ben – az orosz-török háborúban a vöröskeresztkórházban segítkezik. Itt csak „amputáló doktornak” emlegetik – két sebesülte emlékszik utólag is, az egyik Demse Mózes Klézséről, akit később arra jártában felkeres majd. (S akinek a neve, sorsa azonos a *Foksányi szoros* Czikó Annájának férjével.) Károly-Carol másik két szolgálata: az 1888-as Bukarest környéki parasztfelkelésor éppúgy, mint az 1907-es esetében a halálos sebesültek látványánál is megrázóbb élmény, tapasztalat, a falusi nép, a szinte rabszolgasorban élő parasztság nyomorával való szembesülés.

A család harmadik nemzedéke Erzsébet és Thuróczy két kevészer említett gyermekét, Piroskát és Dezsőt nem számítva hattan. Illetve hét, ide számítva a jelentéktelen szerepű Szmaranda-Agathát, akit a két „testvér”, György és Aszpázia azon az éjszakán nemzettek, amikor „csak a felszaporodó légvételek hörgő sóhajaiból számolták a félóránként megisméltlődő időt”. A hatok közül az aszszony törvényes fia, a magyart törve is alig beszélő Traján az egyik. A női nem iránt érzéketlen, ám külügyi diplomatikár korában mégis feleségül veszi az unokatestvérének vélt Tündét, a főhős leányát. A házasságkötésüket káromkodva, zokogva fogadó Csongor – „mégiscsak jöttment kézre kerül!” –, az Udvarhely megye gyermek-, ifjúság-, özvegy- és agg gondozását végző Tünde ikertestvére a másik. Csongor tüzér katonatiszt, harcol Ojtoznál, Piavénál; küzd, másként, az elkapott gonorrhoea ellen, aztán a székely hadosztály toborzásában szorgoskodik, hadműveleteik részese. Mikes, a kisebbik Moldován-gyerek, az édesanyja, Csutak Júlia pedagógusi pályáját nem követve újságírónak áll. Pár hónapig, 1918-ban a *Bukaresti Magyar Hírlap* egyik szerkesztője, előtte s utána a *Pesti Hírlap* belső munkatársa. Jár Moldvában, számot vet a csángóság sorsával, tudósít a Jászi Oszkár vezette magyar kormányküldöttségnek a Román Nemzeti Tanács vezetőivel 1918. november közepén Erdély jövőjéről (is) folytatott tanácskozásáról. A trianoni tárgyalások menetéről, kilátásairól és a tragikus végeredményről apjának számol be a levelében. Az ötödik és a hatodik utód az egyházjogász balkézről való, zabi vagy ahogy Erdélyben mondják, bitang gyermekei, a kisiskolás kora óta ismert, szegény sóvágó lányától, Muntyán Lenucától, a férj vezetéknevét viselve: Morariu Pál, illetve Teodor a két, szinte törvényes apaként vállalt fia. Pál-Pável előbb regruta egy magyar huszárezrednél, aztán Kolozsvárra kerül a csendőr tanosztályra – nevét Molnárra magyarosítja, hogy 1919-ben a testvére beadja a visszahonosítási igényét, ám két év múlva a román titkosrendőrségi alkalmazottjaként a magyar nemzeti hadseregnek a megszállt erdélyi területek felszabadítása hírért terjesztő provokátorok megfojtják. Teodor-Tódor görögkeleti egyházbeli papi hivatását feladva a Hunyad megyei sziguranca főnökévé avanszál.

Három generáció alakjait vonultatja fel tehát a mű, s ennek alapján okkal sorolta be szinte minden elemzője a családragények közé, hozzátéve, hogy a műfaji összetevők között hasonló – ha nem nagyobb – súlyúak a történelmi regényre utaló epikai elemek, jelek, vonások. Az egyik kritikus szerint a családragény

a tudósítással, az eposzi szándék a lélekvizsgáló empátiával, író a történesszel viaskodik. „A beszéd a tényekkel”, noha „nem beszély ez, hanem mauzóleum. Monumentum az egybegyűjthető tények összességéből” (Alexa 1999, 44–45). Hasonlóan vélekedik az alkotói pálya alakulását jól ismerő irodalomtörténész, egy családtörténettel azonosítva a regény anyagát, „kettős kötöttségűeknek” tartva a határhelyzetben levő alakokat, akik „egyéniségek is”, miközben „gondolataikkal és szenvedélyeikkel a politika, az eszmék s a nemzeti tervek tevényét alkotják” (Bodnár 1988, 110). Van, aki kétségesnek tartja a hősök egyéniségekké – vagy személyiségekké – formálását, az elbeszélés „erotikus vonalával”, „túlságosan sztereotíp” „erotikus epizódláncával” indokolva, hogy nem válnak „hús-vér figurává”, meggátolva, hogy a történetnek a jellemükhöz „mélyebb köze lehessen”. A jellemüktől nehezen elválasztható szellemiségük megformálását viszont az „igencsak soványka”, ösztövére cselekményszállal ellentétben nagyon gondos rajzúnak látja a *Kritika* recenzense, méltatva, hogy „eszméik kialakulása, politikai-történelmi nézeteik változása mindig világosan nyomon követhető, pontosan artikulált, míg tetteik, életútjuk egyes állomásai gyakran homályba vesznek” (Bán 1989, 34). A sok fenntartás ellenére egyértelmű dicséret azonban: a *Vízaknai csaták* a 20. századi történelmi regény egyik alapkérdését, a „reprezentatív hős hiányát” úgy oldja meg ezzel a formával, hogy „a Moldován-Hozsváth család mint ‘kollektív hős’ válik képessé Erdély és a román-magyar viszony történetének teljes – életrajzként történő – átélésére, cselekvő reprezentálására” (Láng 2006, 139). Némiképp hasonlóan, a kifogásokat elismerésbe fordítva vetődik fel, hogy a regény nem a szereplők fejlődéstörténetét ábrázolja, s így eltér a hagyományos történelmi családregénytől. „Csupa kész jellem, születési determináltság, választáskényszer a két nemzetiség és nemzet között”, „önálló életük, lelkületük alig látható – sorsuk van inkább, végzetük, rendeltetésük vagy hivatásuk” – ez, persze, akár a szereplők érdekéért is felfogható, ha például hivatásuknak, rendeltetésüknek érzik a családfő, az egyházjogász segítségét, tájékozódásának formájukban is különböző információkkal történő bővítését. Talán efféle megfontolás mondatja a bírálóval, hogy az alakok mint ha „a fogyatékoságukkal is jeleznék: még a legerősebb jellem is mintegy megtörténik a világnak ebben a térségében, Közép- vagy Kelet-Európában” (Alföldy 1988, 156). És efféle alapon állíthatja a *Híd* kritikusa, hogy a regény „mondani-valójának terhet” a népes család, a közelebbi és a távolabbi rokonság is hordozza, ilyképpen bővítve ki a „regényanyagot összegyűjtő ‘tanúk’ sorát” (Varga Z. 1989, 735). Tevékeny tanúk-e, hús-vér alakok-e külön-külön vagy inkább együtt, közösen, „kollektíven” képviselnek egy eszmét, felfogást – a kérdés válasz elé állítja azt az elemzőt is, akinek határozott véleménye, hogy „a szereplők túlburjánzó magánéleti kapcsolódásait bemutató családtörténelmi narratíva” „valójában a soknemzetiségű Erdély allegóriája”. Ha a személyeknek (és az eseményeknek) a szóképpel lesz, lehet egy második, rejtett jelentésük, akkor ehhez a poétikai alapú feltevéshez kapcsolódik egy történelemszemléleti, világképi is, abból az állításból kiindulva, hogy a *Vízaknai csaták* a nyugati műfaji változatoktól

eltérően úgymond nem a „felívelés-megtartás-hanyatlás hármasságát és alakulástörténetét mutatja fel” (Rózsafalvi 2015, 64–65). A családfeje, Moldován György halálba hanyatló utolsó óráit pedig mind a belső monológ, mind a saját fogalmazványa, félbeszakadt kiáltványa, amelyre borulva holtan találták, az egzisztenciális krízis betetőzéseként szemléltetik. Az elbeszélő tudatja, hogy amikor az agg ember, túl a kilencvenedik életévén 1940. augusztus 30-án a rádióból értesül a második bécsi döntésről – vagyis Észak-Erdély Magyarországhoz történő visszacsatolásáról és Dél-Erdély Romániának való meghagyásáról –, akkor maga is csodálkozik, „milyen szokatlan szív működést okoz a nagyon várt, de csalódást okozó hír”. Csalódott, nyugtalan – éjfél után felkel, s írni kezdi a ki tudja, kinek, hová címzendő kiáltványát, s eddig jut: „Míg élek, tiltakozni fogok minden olyan megoldás ellen...”

Úgy épül fel a regény szerkezete, hogy a csalódás és a tiltakozás oka végül megfogalmazatlanul is egyértelművé válik: az eszme, amely világnézete, történelem- és társadalomszemlélete alapvető elve volt, Erdély autonómiájának eszméje épp a bécsi döntéssel töröltetett a megvalósíthatónak remélt elképzelései közül. A regény utolsó fejezete ezért viselheti *Az élet csődjé* címet. E tekintetben a vén korára magára maradt Hozsváth-gyermek sorsa nem hordozza azt az archetipikus jelentést, amely szerint a halálhoz, harchoz kapcsolódó fogalmazás vagy születés „az epikában mindig érvényes jövőígéret” (Láng 2006, 137). Kudarcos tehát az élete – az élete, mert az eszme, a maga elvontságában tovább élhet, és éltetheti a jövő nemzedékeit. Történelmi lehetőségként merült fel, amit pályája, jogtanácsosi és képviselői munkálkodása során végig elérhetőnek tartott, hogy a „kié legyen Erdély?” nemzetiségeket, nemzetpolitikai, hatalmi törekvéseket, vágyakat szembeállító kérdésére az „Erdély az erdélyieké” válasz, békés megoldás szülessék. A szerinte népakaratot kifejező s megvalósító. Hogy ne lehessen odadobni – ahogy Györgynek a nevelőapjával folytatott első, politikai nézeteiket szembesítő eszmecserejében felmerült – az egyik népet „a másik privilegizált nép korlátlan hatalmának”. S a privilegiumot ne lehessen megfordítani sem, nevükön nevezve: akár a románok, akár a magyarok kiszolgáltatottsága a tét.

Az „Erdély az erdélyieké” programjának történelmi háttéréről, megvalósíthatóságának az alkotmányos és jogi kereteit, gazdasági, társadalmi, politikai berendezkedését, szerkezetét is felvázoló esélyeiről mindvégig kevés szó esik. Államelméleti, közigazgatási kérdések szinte csak mellékesen merülnek fel, az alkalmi, futó válaszokat az éppen időszerű történelmi események, változások kényszerítik ki. Ezek következtében esetlegesen, a következetesség és a távlatosság hiányában háromféle elképzelés vetődik fel: az autonómia, a föderáció és a konföderáció eszméje, terve. Az elbeszélő Moldován György életidejében előre haladva tizenhárom éves korából – 1863-ból – jegyzi meg, hogy apja, Moldován Ion a nagyszabású tartománygyűlésen a románság Erdély törvényes nemzetei közé iktatásának, egyenrangúvá tételének követelésén túl a jövő Erdélyéről mint „kizárólag nemzeti jellegű autonóm tartományról” beszélt,

természetes következésnek tartva, hogy a „román faj egyetlen államban egyesüljön”. Rá öt évre Balázsfalván, az 1848-as román nemzetgyűlés 20. évfordulóján már elhatározzák, ami majd 1892-ben teljesül be, hogy Memorandummal fordulnak a császárkirályhoz; a pesti országgyűlés szerintük nem jogosult Erdély számára törvényeket hozni, a Román Nemzeti Párt egyik hangadó vezére, Ioan Ratiu kimondja: a románok el vannak határozva, hogy Erdély autonómiájáért való küzdelmüket akár száz esztendeig is lankadatlanul fogják folytatni. Az emlékülés az 1848 előtti státus „helyreállításában” látszott érdekeltnek. Aztán változott a párt álláspontja: tervei közé iktatta, hogy Erdély-Ardeal előbbutóbb a dunai fejedelemségekhez, vagyis az 1862-ben egyesült és Románia néven új országot alkotó Moldovához és Havasalföldhöz csatlakozzék. Románia épp abban az évben, 1877-ben nyeri el állami függetlenségét – előbb a török birodalom autonóm státusú része volt –, amikor e témában György először száll vitába az apjával. Elbeszélte monológja a különleges jogállásának, önmagát kormányzónak remélt Erdélyt a „jelen állapotában tartotta fejlesztendőnek, s benne a román nép viszonyait is” – ami kimondva, kimondatlanul egyenlő az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatóságának elfogadásával.

A „jelen állapot” javítása az említett 1892-es Memorandumban, illetve ennek „szenvedélyesebb hangú változatában”, a magyarországi román egyetemi ifjúság Replikájában is követelmény, a hatalom egyfajta megosztásának akarásával együtt. Az előbbi zárószava burkoltan bár, ám ennek a szándéknak ad hangot: „Sem száma, sem kultúrája, sem politikai bölcsessége nem emelte a magyar népet arra a magaslatra, mely szükséges ahhoz, hogy a közös haza ügyeit, a többi nép segítségével nélkül, sőt ezekkel ellentétben vezetni tudja. Az az eszme, hogy alkotó elemeinek nemzeti egységesítése által a soknyelvű magyar államot magyar nemzetállammá alakítsák át, veszedelmes utópiának bizonyult”. Amikor az utóbbi – a Replika – „kútfője”, a bécsi orvostanhallgató Popovici C. Aurel a pánmagyarizmus elleni küzdelemre szólította fel nemzettársait, Moldován György a „vállára, lelkére vette”, hogy válaszoljon. „Nekünk a magyar nemes ifjúsággal szemben gyűlölködésre nincs okunk: mindnyájan bocskorból lettünk urak – írta. – A magyarság türelme révén lett intelligenciánk... A magyar állam nem elegendik a román állam belügyeibe... Pedig idézhetne zavart, megbolygathatná Dobrudzsa elnyomott nemzetiségeit, s a moldvai s havasalföldi zsidóság rabszolgáncsait Európa előtt megcsörgethetné.” „Jöjjenek az európaiak, nézzék meg ezt az 'elnyomott' román népet, és aztán saját szemükkel győződjenek meg róla, hogyan él a román parasztjobbágy Romániában: szinte rabszolga módon” – tette még hozzá. Felesége, Júlia aggodalmát, hogy sok ellenséget szerez így magának, román közmondásokkal oszlatta volna el. Előbb az egyiket – „Ajunge un ciomag la un de oale” – magyarra fordítja: „Ezer varjú ellen elég egy kő”, a másikat viszont csak magyarul mondja: „A víz lefut, a kövek maradnak.” A két ország gazdasági állapota közötti különbségekről vallott véleménye lényegében egybevágott a román király I. Caroléval, aki a politikai menekültek fogadása után Aspazia szerint érthetetlennek tartotta, hogy „Erdélyben vannak,

lehetnek értelmes, világosan gondolkodó románok, akik egyesülni akarnak királysággal, Romániával, noha ismerik a havasalföldi és moldvai nyomorúságos viszonyokat". A „jelen állapot” javításához, vagyis Erdély valamiféle önállóságának eléréséhez a romániai szociális viszonyok vizsgálata és szemléltetése mellett más tényeket, érveket is felsorakoztat az alakok véleményét közvetítő elbeszélő. Györgyét, aki a súlyosan bírált 1879-es, a magyar nyelvnek a népoktatási intézményekben történő tanításáról szóló XVIII. törvénycikkel kapcsolatban mintegy a románok nevében kérdez és felel: „Hány román elemi iskolát vett át 1867-ben a magyar kormány az osztráktól? Kétezer-ötszázat. És most háromezer-hétszáz román tannyelvű elemi iskolánk van.” 1891-ben számol be erről, bátran fogalmazva: „Ti romanizáltok tűzzel-vassal [...] Lapjaitokban nemrég nyíltan kimondták, a dobrudzsai török-bolgár népességet mindenáron románná kell tenni.” Korábban, amikor a törvénycikk tervezetének elemzésével bízta meg Roman Miron érsek, egyrészt azzal érvelt, hogy az 1868-as – mellesleg Eötvös József fogalmazta – népoktatási törvény magában hordozta – a románok javára – a „végre nem hajthatóság csíráját”, másrészt külföldi példákkal hozakodott elő. Az államélet *conditio sine qua non*jának nevezte a hivatalos nyelv használatát. Az angolokra utalt, akik Indián túl az afrikai gyarmatokon is képesek az államnyelvnek érvényt szerezni. Aztán a németekre, akik a szláv tartományokat „amalgamizálták”. De a franciákat és az oroszokat sem hagyta ki: az előbbieket a németektől s az olaszoktól vett területek lakóival jártak így el, az utóbbiak pedig minden alattvalójukat „russzifikálták”. Mocsáry Lajos parlamenti képviselőnek fejtegette, mit művel az angol az írekkel, skótokkal, welsziakkal, mit a francia a bretonokkal, provánsziakkal vagy a porosz, kivált az orosz a lengyelekkel. Az oktatási, művelődési viszonyok összehasonlítása sem maradt el: 1914-ben Mikes beszámolója szerint a románoknak a magyar államban arányosan több lapja van, mint Romániában. Az iskolák aránya még meglepőbb: Romániában százezer lakosra hetven jut, Erdélyben viszont a százezer románra jutó egyházi iskolák száma, „ahová nem eresztették be mindmáig a magyar nyelvet”, hetvenhárom.

Hiábavaló volt azonban a számokra, statisztikára hivatkozás, hiszen, ahogy Mocsáry is mondta, a „nemzetiségi eszmének szülő korszaka” van. A Liga Culturála a románok keleten való kulturális küldetésének igazolására alakult meg; a dákorománok már az 1880-as évek végén számoltak azzal, hogy Erdélyt, sőt Magyarországot a Tiszáig oláh állammá alakítsák, majd egyesítsék Romániával. Ehhez képest a pánmagyarizmus szellemétől rettegő Popovici 1893-ban meglepő tervvel állt elő: a magyar államot Svájc mintájára föderatív állammá alakítaná át, amelyben lenne egy magyar, egy tót, egy szerb, egy rutén, egy román és Erdélyben egy székely terület – így együtt szerveződnének önálló nemzeti állammá, saját kormánnyal és törvényhozással, a székváros pedig Budapest lenne. Túl azon, hogy a svájci minta az erdélyi nemzetiségi konfliktusok megoldására törekvők egy része előtt később is ott lebegett, már első ízben sem talált támogatókra a román fél részéről, mert Kossuth Lajos dunai konföderációs

elképzelését juttatta eszükbe. Az első világháború végén, 1918 novemberében Aradon a magyar kormányküldöttség élén Jászi Oszkár hiába fejtegette, hogy a jövő egyetlen használható koncepciója Közép-Európa számára a dunai konföderáció, s hogy az új, demokratikus Magyarország a „zavaros, tarkabarka, a területi szempontokat minduntalan keresztező nemzeti problémáit svájci mintára a kantonális autonómiák konföderációja alapján” képzelik el – a román fél a győztesek fölényével mindezt még tárgyalási alapnak sem tekintette. Ingerülten utasították el a Károlyi-kormány nemzetiségügyi minisztere kései figyelmeztetését, miszerint veszélyes az erdélyi románok számára Európa „legfeudálisabb, legkorruptabb államalakulata”, Románia közelsége. Erre pár héttel a gyulafehérvári román nagygyűlés előtt, amelyen Erdély, Bánság, Partium és Máramaros képviselői kimondták az „összes román és az általuk lakott területek egyesülését Romániával”, Aradon Juliu Maniu kertelés nélkül jelentette ki, nagy Romániát akarnak, belőlük „a román nemzeti egység érzése beszél”. Jászi az érseki jogtanácsos újságíró fiának, Mikesnek nyilatkozva biztos volt abban, hogy Maniu Gyula nagyon jól tudja, „Erdély függetlensége és autonómiája, a 'három nemzet' egyenrangú és demokratikus szövetsége alapján, mely teljes gazdasági és kulturális szabadságban élhetne mind Magyarország, mind Románia felé, legfeljebb a pillanatnyi adottságok s nem a történelem fejlődése szempontjából naiv vagy elméleti, doktriner álláspont, elgondolás”.

A tárgyalás menetéről Mikes révén értesülő György szerint nem lett volna szabad elsiklani Jászi javaslata mellett, „főként, ami egész Erdély autonómiáját illeti”. Vagyis azt, ami mellett élete végéig kiállt – kivéve azokat az éveket, amelyekről az elbeszélő sem egyenes beszédben, sem pedig alaki monológ formájában nem ejtene szót, ha Seton-Watson, az *Etnikai problémák Magyarországon* című kötete miatt is Trianon után a történelmi Magyarország „sírásójának” tartott brit publicista, történész 1913-ban nem szembesíti azzal, hogy egyes röpirataiban miként foglalt állást úgy húsz évnek előtte. Ekképpen: „Legfőbb követelésünk a magyar állam kettészakítása Erdély autonómiája útján”, szónokiasan kérdezve, „Beszélünk föderatív magyar államról is, de ki lelkesedik ezekért? Kinek kell Erdély autonómiája s a föderatív magyar állam?”, amire már előbb válaszolt: „alkottunk magunknak Nemzeti Programot. Szegény program! Abba csak nem írhattuk ki, hogy nekünk Erdély kell a Tiszáig, mert ez forradalmi tény volna, és Európa nem szereti a programokban a forradalmat.” Az egyházjogász pirul az egykor hirdetett nézetei miatt, az Erdély autonómiája szükségességéről a partnerével vitázva amellet érvel, hogy Tisza Istvánnak a magyar államhatalom birtokában „a maximális területi ajánlatot kellene megtennie, oda ígérve az erdélyi románságnak Erdélyből az őt megillető részt anélkül, hogy a magyarságot és a szászokat kinulláznák”.

Ez az elképzelése talán három évvel korábban kezdett körvonalazódni, amikor az érsek-metropolita megbízásából a két nép közötti megbékélésről tárgyalt Szebenben Tiszával és Maniuval. A Munkapárt elnöke a nemzetiségi kérdést a magyar nemzet politikai egységére alapított állameszme szellemében tartotta

megoldhatónak, hangsúlyozva, a két népfaj „a szláv tengerben izoláltan áll, s egymás természetes szövetségésül van teremtve”. Ezzel szemben Maniu azt hangoztatta, hogy a két nép tűz és víz, soha nem keveredtek, s nem is fognak vegyülni, majd távoztával a jelszavát – „Sau ei, sau noi!” – a jogtanácsos Tisza kérésére lefordította: „Vagy ők, vagy mi!” György ez után próbálta megindokolni, miért nincs más megoldás, mint Erdély autonómiája. A románok közé telepített magyar falvacskákat, szigeteket elmossa a román tenger – magyarázta, amire igazából egy szó volt a válasz: „Végeztem!” Legközelebbi találkozásuk alkalmából 1912-ben Budapesten, a Munkapárt székházában már szívélyesebbnek mutatkozott: búcsúzáskor jobb keze két ujját nyújtotta, miután elpanaszolta, a parlamentben a képebe mondták, a balázsfalvi gyűlésen összesereglett harmincezer emberre utalva, hogy „a kormány segédletével verik dobra Erdélyt”. Két év múlva, 1914 júliusában Tisza már mint miniszterelnök fogadta az Erdély autonómiája dolgában Metianu őminenciája „átfogó tervezetével” érkező küldöttként. Amikor a tárgyalás során a „lehetséges határok legméltányosabb kicövekelésének” szándékát vetette fel – vagyis amiről Seton-Watsonnak is beszélt –, akkor a kormányfő üvölni kezdett: „Határok? Kicövekelés?” A búcsúvétel durvább a korábbinál: „Távozzék! Takarodjon!” A távozó kinn még hallja: „Nem elég, hogy a háborút rám basszák, még az országot is én düljam szét!”

Ezután György személyesen nem járult többé Tisza elé – eljárultak viszont a Metianu válaszeveleibe rejtett ötletei, javaslatai – az elbeszélő szavával: „észtermékei”. Ezekben „nagy gondossággal” került az autonómia „óhajtását” a monarchia külügyminiszterének a bukaresti német nagykövet nyomán támadt 1914. őszi javaslata ismeretében. Eszerint fel kellene ajánlani az erdélyi románok autonómiáját és két bukovinai megye azonnali átadását – ezt a miniszterelnök „tájékozva utasította vissza”. A háború idején pedig újra s újra felvetődött mind a területi alapú autonómia, mind a lakosságcsere dolga. Különösen az antant hatalmaknak – Nagy-Britanniának, Francia- és Olaszországnak –, továbbá Oroszországnak a Romániával kötött titkos szerződése után, amely elismerte a románok jogát a monarchiához tartozó bizonyos területek bekebelezésére, s melynek nyomán 1916. nyár végén betörték Erdélybe.

György egy ideig Vízaknán sajnálkozott, hogy az autonómiának még az alapjait sem teremtették meg, majd 1917 közepén cselhez folyamodott: mintha az Erdély jövőjéről tárgyalni szándékozó érseke megbízását teljesítené, kapcsolatba lépett gróf Bethlen Istvánnal, az Erdélyi Szövetség elnökével, parlamenti képviselővel. Bethlen azoknak a mulasztásoknak a jóvátételét ígérte, amelyeket az évtizedek során a magyar állam, a nemzet Erdéllyel szemben elkövetett, nem okként utalva Andrassy Gyula külügyminiszter 1877-es metaforájára: „a csónak tele van, nem bír el egyetlen szál nemzetiséget sem, akár aranyból van, akár szemét”. Bethlen, a későbbi miniszterelnök az ország keleti határainak biztosítására lakosságcsereét javasolt, a román betörés okozta károk hadikárpótlásaként Havasalföld és Moldova szegélyének jelképes átadását, hogy oda költöztethessék az áttelepítendő románokat, akiknek a helyére pedig elsősorban moldvai

csángók kerülnének. A jogtanácsosnak volt bátorsága egyrészt Kossuth hagyatékára hivatkozni, mondván, abban a „magyar-román megbékélésként Erdély autonómiája van iktatva”, másrészt, még jobban felbátorodva, mintegy figyelmeztetett: az utolsó óra, hogy a jelen határaink keretében valósítsák meg ezt. Eszmecezerjüket képes beszédbe burkolt ítélettel az elbeszélő így zárta: „Bethlen az érvek hatása elől előítéleteinek bomló bástyája mögé hátrált”. Mindenesetre úgy búcsúztak, hosszan, egymástól, hogy Györgyöt tíz esztendő múlva, az elcsatolt területek jó része – hatvannégyezer négyzetkilométer – visszaszerzésére irányuló Lord Rothermere-mozgalom idején ismét fogadta a „gyökeres revízió” elérésében bizakodó gróf. Hamar kiderült azonban, tudatja az újfent ítélező narrátor, hogy a miniszterelnök „nem akart más véleményt hallani a magáén kívül”, ám mégis számított az erdélyi és romániai híradásokra. A továbbra is az egyház szolgálatában álló jogász rejtett utakon küldte a beszámolókat, mégpedig – s itt elbizonytalanodik az elbeszélő – „három vagy négy éven át”. Az utolsó levelét egy „nyolcvanöt éves magyar szív reszketeg kézzel és kihagyó emlékezettel” írta az 1930 és 1935 közötti román belpolitikai életről. Később azon gondolkodott, hogy összefoglalhatná a tapasztalatait a magyar nép számára, ám amivel elkészült, azt „többnyire tűzbe vetette” – ez az elbeszélői közlés viszont úgy is értelmezhető, hogy amit nem égetett el, arra építette fel utolsó éveinek krónikáját. Így számolhat be arról, hogy utoljára, a második bécsi döntés előtt még megpróbált Erdély autonómiája érdekében szót emelni, felajánlva szolgálatait Bárdossy László bukaresti követnek. Az eredmény: javaslata elutasítása. A kormány megbízottak tárgyalásának magyar vezetője azzal érvelt, hogy Magyarországnak ezeréves joga van egész Erdélyre. Teleki Pál miniszterelnök azzal, hogy az autonómiára vonatkozó esetleges román ígéret-ről 1919-ben lehetett volna beszélni. A román koncepcióval szemben, miszerint a lakosságcsere felette áll a területi kérdéseknek, a magyar kormány kijelentette: soha és semmilyen körülmények között nem kívánja a székelyeket földjük elhagyására kényszeríteni. Ezzel a korábban a kolozsvári egyetem rektori, illetve Erdély államminiszteri tisztét is betöltő Hatieganu Emil víziójára is emlékeztetett. A jogászprofesszor Nagy-Romániát olyan érdekes államnak rajzolta le, amelynek küllőit a román tömeg alkotja, a külső széleken a kis ütköző államok védik a románság testét, a négyszázhatvan-ezer székely pedig „zálog nekünk, befoglalva a román tengerbe”.

Moldován György utolsó, megszakadt fogalmazványa bizonynyal a gúnyolódók által Erdély „éhenkórászainak” nevezett székelyek sorsa, jövője miatt érzett aggodalmát is világgá kiáltotta volna. Ezáltal is megerősítve utolsó érsekmetropolitája, Cristea Miron vélekedését, aki már-már kívülállónak tartotta, ám nem a magyarsága, hanem az „Erdély-hívősége” miatt. A különbségtétel helyén valónak látszik azt alapul véve, hogy a haláláig Erdély föderációjáért fáradozó – Vasy Géza szavával – „kétlelkű” hős figyelme egyáltalán nem terjedt ki Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István 1921-es manifesztumára, a *Kiáltó Szóra*. Parlamenti képviselőként a román nemzeti parasztpárt ügyeinél egy ideig

jobban érdekelte a Magyar Párt sorsa, s hogy a csucsai paktummal milyen jogokat tudnak kivívni a kisebbségi magyarságnak. Meghökkenő ugyanakkor, mert a kultúra területén való tájékozatlanságára vall a transzszilvanizmus Kós fogalmazta alaptételei ismeretének a hiánya. Nincs sem elbeszélő, sem alaki indoklása annak, hogy miért marad el a Trianon utáni húsz esztendő kisebbségi szellemi életét erősen befolyásoló erdélyiség eszméjének szembesítése a társadalmi, gazdasági gyakorlattal, s miért az autonómiára vonatkozó saját elképzeléseivel. A húszas, de főként a harmincas években igen gazdagon burjánzó viták, eszmecserék semmilyen visszhangot nem keltenek benne. Túlzás volna feltételezni, hogy óvatosságból, netán félelemből hallgatta el az Erdély geográfiai és gazdasági egyéniségét, valamint történelmi egységét és szükségességét állító transzszilvanizmus ideológiájával való egyet nem értését vagy éppen az egyetértését. Az utóbbira az indíthatta, hogy a különben a nemzetiségi gondok felszámolását az Európai Egyesült Államok létrehozásától váró *Kiáltó Szó* a „magyarság nemzeti autonómiáját” tűzte ki célul, s hogy Erdélyen kívül felhívást intézett Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához is. Ha hatósugara szűkebb is volt, és tágabb is, a világszemlélete ugyanazon az alapon nyugodott. Ahogy Láng Gusztáv összegezte, a transzszilvanizmusról szóló beszédet egyébként nem hiányolva a regényből: az erdélyiség „fontosabbnak és valóságosabbnak tartotta a történelem formálta lelki közösséget a népcsoportok ‘genetikus’ rokonságánál, eleve cáfolt minden fajiságot, nemzeti kizárólagosságot, s tiltotta az általuk szított gyűlöletet” (Láng 2006, 135).

Moldován Györgyöt érseki tanácsadói minőségében éppúgy, mint a húszas évek során a parlamentben „kétfélmilliónyi magyar helyett interpelláló” képviselőként, jogászként ugyanez a szellemiség, lelkület vezette. Az erdélyi nemzetek önkormányzatának híve volt. Az „autonómiaelv józan, de rugalmas, elkötelezett, de etikus képviselője” (Alexa 1999, 45). Az „autonómia ügyvédje” (Pomogáts 1988, 108). Az emlegetett „tanúk” sokasága segíti munkáját pletykás élménybeszámolók, feljegyzések, levelek, okmányok, törvénycikkék, jegyzőkönyvek különböző hivatalos dokumentumok – például az 1916-os titkos szerződés – küldésével. Az elbeszélő dolga sok esetben pusztán annyi, hogy tudatja érkezésüket – ha megállja, kommentár nélkül. Ezek szövegek a szövegben, vendég-szövegek, miként ezt több elemzés kiemeli, a történelmi hitelesség megteremtésének igényével. A regény jó részén a dokumentarizmus uralkodik (Alföldy 1988, 156), a dokumentumok valós voltát a főhős sosem vonja kétségbe, rájuk hagyatkozik, nemegyszer „ők” viszik a szót. Ám nemcsak helyette beszélnek, hanem a naplót, tudósítást író, levelet küldő rokonság helyett is. Pedig „a szereplők közvetlen megszólaltatása átéltebbé is tehetné az eseményeket”, az „időfelbontás egy vagy több emlékező szubjektum létezését is megkövetelné”, „közvetítő tudat vagy tudatok beiktatását”. Ezen elemző szerint Cseres alapállása inkább „a történelmet vallató tanulmányíróé és nem igazán a próza művelőjéé (Varga Z. 1989, 736–737). Ehhez hasonló vélekedés, korántsem kifogásként a „történelemtudományi anyagnak” az „egyéni és elementáris étellel” történő

összekapcsolásáról, a „regényi előadásmód konvencióinak” „főlényes” átlépéséről szól (Bodnár, 1988, 110). Az átlépés nevezhető, ismét nem bírálatként, visszalépésnek is, ha a *Vízaknai csaták* felépítése, tizennyolc számozott és címekkel ellátott fejezetén belül az évszámokkal történő tagolása – ahogy ezt egy frissebb elemzés nyomatékosítja – a középkori annalesek műfajával tart architektuális kapcsolatot, s ilyen módon a történelem elbeszélésének újabban felvetett kérdéseit feszegeti (Rózsafalvi 2015, 63). Például azt a több filozófus, emlékezetkutató megfogalmazta gondolatot, miszerint a történelem és a történetmondás egyaránt szubjektív alapozású, s hogy a történelmi regény műfaja akkor jött létre – 1814-ben Walter Scott *Waverley* című, az *Ivanhoe*-t megelőző regényével –, amikor a történetírás, a „történelemtudomány” levált az irodalom kategóriájáról (Bényei T. 2005, 37). A jogtanácsos életének elbeszélése mintha eme leválás folyamatainak „terméke” volna, műfajok közötti átmeneté, összeillesztésüké.

A társadalmi, történelmi háttérrel csupa olyan esemény, tény rajzolja meg, amelyek nemhogy a kommunikatív, de a kollektív emlékezetből is kiestek, ha egyáltalán benne voltak, s nem pedig elzárva a nyilvánosság elől. A regénybeli dokumentumok sorjáztatása felfogható a történetírói hagyomány felébresztésének, „újrateremtésének”. Györggyel pedig egy olyan alak került a középpontba, aki a nemzetek, nemzetiségek autonómiája megteremtését igazi autonóm személyiségként tűzhette ki célul maga s mások elé. Csakhogy társak, támogatók nélkül, aki mögött, mellett nem állnak társadalmilag mozgósítható erők. Ahol alkalma nyílik rá, a testvériség eszméjének szószólója – nem harcosa, még Don Quijote-módra sem. A regény némelyek által bírált, többek által viszont méltott „mozaikszerű”, „ciklikus-iteratív”, „szimultán” formája, az elbeszélés időrendjét felbontó, egyik évről a másikra ugró szerkezete épp annak az érzékelhetője s kifejeződése, hogy a testvériség ideájához s a föderáció elvéhez való viszony az államok berendezkedésétől, a pártpolitikai koncepcióktól és persze a világtörténelmi eseményektől függően mennyit változik. Érdekek, indulatok, ambíciók feszültek egymással szembe, a cél elérését tekintve kiszámíthatatlanul, az elvet hangoztatva: elvtelenül. Találó summázat: a „dualista magyar állam illúziói ütköztek a nagyromán tervekkel s a magyar történelmi szereptudat és kultúrfőlény koncepciói a dákö-román elmélettel” (Bodnár 1988, 109). Mind eközben Moldován Györgynek tapasztalnia kellett, hogy „megközelítően sem úgy alakultak az események, ahogyan ő helyesnek látta volna”. Emiatt azonban nem támadtak konfliktusai: a lelke mélyéig átélte a szószóló-szerepet. Oly annyira egyé vált vele, hogy magyarázatot sem fűz a vállalásához, nemhogy eltávolítása miatt vívódna, eljutva önmaga kívülről szemléléséig, az öngúnyig. Emberi helyzete szereppé való átalakulása során még azokat a műfajokat is kerüli, amelyekről Bahtyin értekezik (ld. Az eszme Dosztojevszkijnél. In *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Ford. Könczöl Csaba. Bp., 2001, Osiris, 99–128): a diatribé, a soliloquium vagy a szümpozicion formáját. Távol állnak tőle az önmagával folytatott beszélgetés retorikai fogásai, még távolabb a fesztelen, nyílt csevegés. Raszkolnyikov jellemzése rá is illik: tudata egymástól idegen

szólamok harctere – ő azonban tartózkodik belső harcai, küzdelmei „színre vitelétől”. Az „eszme embere”, ám ha vágya is, esélye akkor sem lenne, hogy utópisztikus, lebegő ideája, az autonómia eszméje „interindividuális és interszubjektív” (Bahtyin) legyen.

A *Vízaknai csaták* így is kiválik a kortárs történelmi regényeink közül: Bényei Tamás véleményét követve a különbség abban mutatkozik meg, ami a magyar és az angolszász „szövegek” (és recepciójuk) között fennáll. Az előbbiek „erősen nyelvi, ismeretelméleti és poétikai természetűek”, az utóbbiak viszont metatörténelmi jellegűek is: „nemcsak regényelméletet, hanem történelemfilozófiát, történelemszemléletet is” hordoznak magukban, antropológiai természetűek: szembesítik egymással a múlthoz való viszony alapvető szerepeit (Bényei T. 2005, 41–42). Cseres Tibor alkotása, noha az irodalomtörténészeknek főleg az ifjabb nemzedéke inkább tudomást sem vesz róla, nemhogy a kánon rangjára emelné, jelentős mű. Az író „lehetséges főműve” – értékeli a *Kritika* kritikusa –, „a 45 utáni magyar regény egyik legfontosabb kísérlete, politikai-történelmi állásfoglalása pedig okos higgadságával, szenvedélyes mértéktartásával remélhetőleg példamutató lesz” (Bán 1989, 34). Egy távlatos elemzés szerint (Pomogáts 1988, 108) „segít abban, hogy történelmi tudatunk megalapozottabb, teljesebb legyen”. De „az is megérthető, hogy ha álmunkban ott lebeg az autonóm keleti Svájc – zárja méltatását az *Élet és Irodalom* kritikusa (Bata 1988, 10), – Cseres Tibor regénye mindenesetre van annyira józan könyv, hogy közvetíthet ennyi álmot”.

IRODALOM

- Alexa Károly: *Vízaknai csaták*. In *A szerecsen komornyik*. Bp., 1999, Kortárs.
- Alföldy Jenő: A történelem szimmetriái. *Kortárs*, 1988/12.
- Bán Zoltán András: *Vízaknai csaták*. *Kritika*, 1989/1.
- Bata Imre: A történelem felfedezése. *Élet és Irodalom*, 1988. jún. 10.
- Bényei Tamás: Történelem és emlékezés a kortárs történelmi regényben. *Alföld*, 2005/3.
- Bodnár György: Történelmi kinagyítás. *Új Írás*, 1988/10.
- Eszéki Erzsébet: Az író legyen istenkísértő. In *Kibeszéljük magunkat*. Bp., 1990, Múzsza.
- Görömbei András: *Irodalom és nemzeti önismeret*. Bp., 2003, Nap K.
- Kolozsvári Papp László: Sós vízben konzerválva. *Korunk*, 1990/5.
- Láng Gusztáv: *Vízaknai csaták*. In *Látoányok és szövegek*. Miskolc, 2006, Felsőmagyarország K.
- Lőcsei Gabriella: A Foksányi szoros nyilai. In Cseres Tibor: *Perbeszéddek és párbeszéddek*. Bp., 1986, Szépirodalmi.
- Pomogáts Béla: Regényeposz – dokumentumokban. *Új Írás*, 1988/10.
- Rózsafalvi Zsuzsanna: Történeti koncepció, narratíva és allegória. *Kortárs*, 2015/11.
- Szakolczay Lajos: Aggodalom és gyónás. In *Párbeszéddek és perbeszéddek*. Bp., 2010, Magyar Napló.
- Tamás Menyhért: Cseres Tibor. *Népszava*, 1988. szept. 22.
- Varga Zoltán: Tanulság: semmi. *Híd*, 1989/6.
- Vasy Géza: Bajza utca. Bp., 2013, Orpheus.
- Vincze Gábor: Gúzsba kötött kisebbség. H. n., 2009, Partium K.